

Київський університет імені Бориса Грінченка

АЛЕКСАНДРОВА ВАЛЕНТИНА ФЕДОРІВНА

УДК 811.161.2:37.091.398]:316.7(043.3)

**ФОРМУВАННЯ СОЦІОКУЛЬТУРНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ УЧНІВ 8–9
КЛАСІВ У ПОЗАКЛАСНІЙ РОБОТІ З УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова)

Автореферат дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Київ – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано в Київському університеті імені Бориса Грінченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник: доктор педагогічних наук, професор
Караман Станіслав Олександрович,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
професор, завідувач кафедри української мови.

Офіційні опоненти: доктор педагогічних наук, професор
Голуб Ніна Борисівна,
Інститут педагогіки НАПН України,
професор, завідувач відділу методики
української мови і літератури;

кандидат педагогічних наук, доцент
Борисенко Валентина Володимирівна,
Чернігівський національний педагогічний
університет імені Т.Г. Шевченка,
доцент кафедри української мови та літератури.

Захист дисертації відбудеться 2 листопада 2017 р. о 10 годині 00 хв. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 26.133.05 у Київському університеті імені Бориса Грінченка, за адресою: 04053, м. Київ, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2.

З дисертацією можна ознайомитися у бібліотеці Київського університету імені Бориса Грінченка за адресою: 04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-Б.

Автореферат розіслано

2017 року.

**Учений секретар
спеціалізованої вченої ради**

О. О. Захарчук-Дуке

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Сучасна освітня парадигма зумовлює переорієнтування навчально-виховного процесу в площину формування ключових і предметних компетентностей особистості, розвитку рецептивної й продуктивної мовленнєвої діяльності учнів, спонукання їх до виконання комунікативних завдань, що є важливою умовою й необхідним складником процесу праці, пізнання, взаємодії й самореалізації людини в суспільстві. Відтак змінюються завдання мовної освіти, що не можуть зводитися лише до передачі й засвоєння знань, набуття нових умінь і навичок. Школа покликана виховати грамотну, продуктивно мислячу людину, яка володіє системою знань і розвиненими комунікативними здібностями, що дають змогу їй репрезентувати себе через мовлення. Цим визначається підвищення вимог до навчання української мови, доцільність поєднання лінгводидактичного потенціалу уроків та позакласної роботи задля доповнення, збагачення, розширення змістового діапазону уроків української мови передусім соціокультурним компонентом.

Проблема підвищення якості позакласної роботи з української мови завжди привертала увагу науковців та вчителів-словесників. Різним аспектам позакласної роботи з української мови присвячено наукові праці, у яких розкриваються мета, завдання, принципи, зміст, форми, методи і засоби, однак питання позакласної роботи з української мови в контексті формування соціокультурної компетентності учнів нині стають особливо актуальними й передбачають подальші дослідження.

Мовній освіті сьогодні відведено основну роль у формуванні свідомої, духовно багатой, інтелектуальної, самодостатньої особистості. У законодавчих та нормативних документах з питань освіти, зокрема в Національній доктрині розвитку освіти, Державній національній програмі “Освіта” (Україна XXI століття), Законах України “Про освіту”, “Про загальну середню освіту”, Державному стандарті базової та повної загальної середньої освіти, Загальноєвропейських рекомендаціях наголошено на необхідності організації навчально-виховного процесу, спрямованого на пізнання учнем світу й тотожності особистісного “Я” з власним народом, формування загальної культури учнів (сучасне розуміння світобудови, природи, суспільства, людини), ознайомлення з культурою рідного народу й людства загалом, розвиток духовного світу особистості.

Чинна програма з української мови для учнів 8–9 класів орієнтує вчителя на формування ключових і предметних компетентностей учнів, їхньої самостійності в навчальній та позакласній діяльності, яка досягається через змістовно організовану роботу, зокрема шляхом оптимального використання традиційних та інноваційних педагогічних технологій.

Позакласна робота з української мови формує пізнавальний інтерес до предмета, допомагає розкрити учням красу й багатство української мови, її роль у розвитку особистості й розбудови держави. Необхідність пошуку нових форм організації позакласної роботи з української мови актуалізує використання у навчально-виховному процесі школи різних форм позакласної роботи, які мотивують учнів до опанування мови, дають їм змогу поглибити

знання, здобуті на уроках. Учні оволодівають необхідними вміннями й навичками, передовсім користуватися довідковими, лексикографічними виданнями, здійснювати інформаційний пошук, виступати перед аудиторією, організовувати конкурси, вечори, створювати мультимедійні презентації, виконувати і захищати навчально-дослідницькі проекти та ін.

Завдання позакласної роботи у процесі навчання української мови полягають у розширенні, поглибленні здобутих на уроках мови знань, удосконаленні практичних умінь і навичок учнів; вихованні ініціативи, самостійності, творчих здібностей, інтересу до предмета.

Студіювання наукових джерел з різних галузей знань показало, що проблему організації позакласної роботи порушено у різних аспектах: філософському (В. Арешонков, О. Бандура, Т. Василевська, Т. Герасимів, О. Копиленко, В. Кремень, В. Огнев'юк, Ю. Римаренко, С. Сливка, І. Смагін); соціологічному (Н. Агаркова, Г. Лактіонова, І. Настасяк, А. Стаканков); психологічному (І. Бех, П. Блонський, Л. Божович, М. Боришевський, О. Киричук, В. Москалець, С. Максименко, С. Рубінштейн, Е. Фромм); педагогічному (А. Алексюк, Т. Бутківська, А. Погрібний, Д. Тхоржевський, В. Каюков, О. Сухомлинська, В. Сухомлинський).

У працях О. Вишневського, Т. Дем'янюк, П. Кононенка, Н. Лисенко, Ю. Руденка, М. Стельмаховича, О. Столяренка та ін.) висвітлено особливості виховання ціннісних ставлень національного характеру учнів у процесі позакласної роботи. Шляхи вдосконалення методики позакласної роботи з української мови розглядали лінгводидакти (О. Біляєв, П. Білоусенко, А. Богуш, В. Борисенко, М. Вашуленко, А. Гамалій, Н. Голуб, О. Горошкіна, Н. Діденко, Т. Донченко, В. Дороз, В. Мельничайко, С. Омельчук, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, І. Лопушинський, А. Ляшкевич, К. Плиско, М. Пентилюк, Г. Передрій, О. Потапенко, І. Хом'як, Г. Шелехова, В. Явір, С. Яворська та ін.).

Науковці акцентують увагу на розвиткові пізнавальних здібностей учнів, розглядають роль і місце позакласної роботи в системі навчання української мови, принципи організації позакласної роботи, методи, прийоми і форми. Водночас багато питань, пов'язаних з оптимізацією методики позакласної роботи з української мови на сучасному етапі, підвищення її ефективності через використання інформаційно-комунікаційних технологій задля формування соціокультурної компетентності учнів ще чекають на своє вирішення. Разом із тим проблема представленого дослідження дотепер не була предметом спеціального системного вивчення у методиці навчання української мови.

Актуальність і важливість окресленої проблеми, її суспільно-педагогічне значення, недостатня розробленість, аналіз можливостей позакласної роботи в системі навчання української мови для успішного розв'язання досліджуваної проблеми зумовили вибір теми дисертаційної роботи – **“Формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до теми науково-дослідної роботи Київського університету імені Бориса Грінченка “Філософські, освітологічні та методичні засади компетентнісної особистісно-професійної багатопрофільної

університетської освіти” (державний реєстраційний номер 0110U006274), а також теми кафедри української мови Гуманітарного інституту “Лінгводидактичні засади формування мовнокомунікативної компетентності студентів в умовах університетської освіти”. Тему дисертації затверджено рішенням вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка (протокол № 2 від 23.02.2013 р.) та узгоджено в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології в Україні (протокол № 8 від 25.10.2014 р.)

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні й експериментальній перевірці методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови.

Відповідно до мети дослідження передбачено розв’язання таких **завдань**:

1. Проаналізувати стан розробленості проблеми в лінгвістичній, психолінгвістичній, педагогічній, методичній літературі та практиці навчання української мови в сучасній школі.
2. Уточнити поняттєво-категорійне поле дослідження.
3. Обґрунтувати лінгводидактичні засади організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах.
4. Визначити критерії й показники сформованості соціокультурної компетентності учнів у процесі організації позакласної роботи з української мови.
5. Розробити методику формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови та експериментально перевірити її ефективність.

Об’єкт дослідження – процес організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах.

Предмет дослідження – принципи, форми, методи, прийоми і засоби формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення філософії і лінгвістики про єдність і взаємовплив людського буття, мислення і мови (В. Андрущенко, В. Луговий, В. Огнев’юк, Л. Губерський, І. Зязюн, Л. Мацько, С. Подмазін, В. Кремень, О. Стишов та ін.); сучасні психолого-педагогічні теорії про взаємозв’язок навчання, виховання й розвиток особистості (Л. Виготський, І. Зимня, Г. Костюк, С. Рубінштейн, Д. Ельконін, С. Гончаренко, Ю. Бабанський, та ін.); дослідження дидактів і лінгводидактів з проблем удосконалення змісту мовної освіти й оптимізації навчально-виховного процесу (З. Бакум, О. Біляєв, Н. Голуб, О. Горошкіна, Р. Дружененко, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, С. Омельчук, Н. Остапенко, М. Пентилюк, І. Хом’як, С. Яворська та ін.).

Для досягнення мети і реалізації завдань передбачено застосування комплексу **методів дослідження**:

– **теоретичні:** вивчення нормативних документів і праць з актуальних проблем середньої освіти, аналіз, синтез, узагальнення філософської, психолого-педагогічної, лінгвістичної і методичної літератури з проблеми; порівняння, моделювання, систематизація теоретичного і практичного досвіду

для визначення наукових основ організації методики позакласної роботи з української мови;

– **емпіричні:** діагностичні (анкетування, бесіда, самооцінювання, аналіз продуктів самостійної і творчої діяльності учнів), соціометричні, прогностичні (метод експертних оцінок) застосовані з метою вивчення стану розробленості проблеми в масовій практиці навчання і впливу експериментальної методики на рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів з української мови;

– **педагогічний експеримент** використовувався для перевірки ефективності розробленої методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови;

– **методи математичної статистики** застосовувалися для опрацювання отриманих даних, установлення кількісних та якісних залежностей між досліджуваними явищами і процесами.

Експериментальна база дослідження. Експериментально-дослідна робота проводилася на базі загальноосвітніх навчальних закладів м. Києва, Бердянська, Кам'янця-Подільського, с. Піщаного Харківської обл.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що *вперше обґрунтовано* теоретичні засади формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови; уточнено сутність понять “позакласна робота”, “соціокультурна компетентність”, “соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”; *охарактеризовано* форми, методи, прийоми та засоби організації позакласної роботи з української мови задля формування соціокультурної компетентності; *визначено* критерії, показники та рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів; *розроблено методiku* формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів в процесі позакласної роботи з української мови; *подальшого розвитку* набули змістовий та технологічний компоненти організації позакласної роботи з української мови.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання основних положень дослідження в навчально-виховному процесі загальноосвітньої школи, під час створення програм мовних гуртків, спецкурсів, факультативів, посібників для організації позакласної роботи, у практичній діяльності вчителів-словесників, проведенні студентами вищів педагогічної практики. Розроблено та апробовано навчально-методичний супровід: навчальний посібник “Поглиблюємо знання з української мови у процесі позакласної роботи”, цикл тематичних сценаріїв для проведення різних позакласних заходів з української мови.

Дослідження надає змогу вдосконалювати зміст навчальних і робочих програм, посібників та підручників з методики навчання української мови у вищій школі.

Результати дисертації **впроваджено** в навчальний процес Бердянської спеціалізованої школи I-III ступенів № 16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області (протокол № 5 від 10 квітня 2017 р.); Піщанської загальноосвітньої школи I-III ступенів Куп'янської районної ради Харківської області (протокол № 3 від 14 березня 2017 р.); Спеціалізованої школи № 252 імені Василя Симоненка Оболонського району м. Києва (протокол № 4 від 17 квітня 2017 р.); Школи I-III ступенів № 249

Деснянського району міста Києва (протокол № 3 від 21 березня 2017 р.); Кам'янець-Подільської загальноосвітньої школи № 16 I-III ступенів (протокол № 4 від 12 квітня 2017 р.).

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки, результати дослідження обговорювалися й доповідалися на науково-практичних конференціях різних рівнів: *міжнародних*: Четверта міжнародна наукова Інтернет-конференція з україністики (м. Мюнхен, 2014), II Міжнародна науково-практична конференція “Теоретичні і дидактична філологія: надбання, проблеми, перспективи розвитку” (м. Переяслав-Хмельницький, 2014); III Міжнародна науково-практична конференція Moodle Moot Ukraine 2015 “Теорія і практика використання системи управління системи Moodle” (м. Київ, 2015); Міжнародна науково-практична конференція “Неперервна освіта нового сторіччя: досягнення та перспективи” (м. Запоріжжя, 2015); *форумах*: IV Всеукраїнський форум Microsoft “Вчитель-новатор” (м. Київ, 2013), V Міжнародний освітній Форум “Особистість в освітньому просторі” (м. Запоріжжя, 2014); *всеукраїнських*: IV Всеукраїнська науково-практична заочна конференція “Сучасна наука: теорія і практика” (м. Запоріжжя, 28-29 листопада 2013 р.); *регіональних*: “Школа сучасних знань: інформаційні технології навчання в рамках єдиного освітнього простору” (м. Запоріжжя, 2012); *регіональних науково-практичних семінарах*: “Науково-методичні засади запровадження онлайн технологій навчання в освітніх закладах” (м. Запоріжжя, 2014); *фестивалях*: “IV Всеукраїнський фестиваль педагогічних ідей “Мій особистісно зорієнтований урок” (м. Новоград-Волинський, 2014); “*круглих столах*”: “Урок української мови у системі компетентнісної освіти” (м. Київ, 2014); *обласних семінарах* керівників методичних об'єднань учителів української мови та літератури, методистів – кураторів учителів-словесників “Методика дистанційного навчання української мови учнів середньої школи” (м. Мелітополь, 2015).

Публікації. Основні результати дослідження відображено в 11 одноосібних публікаціях, із них 5 – у наукових фахових виданнях України, 2 – у зарубіжних виданнях, 10 – у часописах та збірниках матеріалів науково-практичних конференцій, 1 навчально-методичне видання.

Структура й обсяг дисертації. Структура дисертації зумовлена логікою дослідження, визначеними завданнями, складається зі вступу, трьох розділів та висновків до них, загальних висновків, додатків, списку використаних джерел, що містить 290 найменувань (із них – 12 іноземною мовою). Зміст дисертації викладено на 275 сторінках (із них – 184 сторінки основного тексту). У роботі вміщено 9 таблиць, 3 діаграми.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **вступі** обґрунтовано актуальність досліджуваної проблеми, визначено об'єкт, предмет, мету, завдання, теоретико-методологічні засади й методи дослідження; розкрито наукову новизну, теоретичне й практичне значення одержаних результатів, подано інформацію про апробацію та впровадження здобутих результатів дослідження.

У першому розділі – “**Теоретичні засади організації позакласної роботи в загальноосвітніх навчальних закладах**” – охарактеризовано

становлення та розвиток позакласної роботи як лінгводидактичної проблеми, проаналізовано сутнісні характеристики базових понять дослідження, обґрунтовано лінгводидактичні засади організації позакласної роботи з української мови на соціокультурній основі.

Ретроспективний аналіз наукових студій засвідчує, що позакласну роботу в системі виховання учнів розглядали видатні педагоги різних епох: Б. Грінченко, І. Огієнко, А. Макаренко, С. Русова, М. Стельмахович, В. Сухомлинський, К. Ушинський, С. Шацький; філософи В. Андрущенко, І. Зязюн, В. Кремень, В. Лутай, В. Огнев'юк, М. Романенко, психологи І. Бех, В. Бондар, Г. Костюк, С. Максименко та ін. Вузлові аспекти організації позакласної роботи досліджували сучасні дидакти А. Алексюк, С. Гончаренко, С. Дем'янчук, Л. Коваль, О. Кондратюк, В. Кузь, Н. Ничкало, О. Родін, О. Сухомлинська, Є. Сявавко, М. Ярмаченко та ін., а також українські лінгводидакти З. Бакум, В. Борисенко, Н. Голуб, О. Горошкіна, Є. Голобородько, Н. Діденко, Т. Донченко, В. Заєць, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, В. Мельничайко, С. Омельчук, Е. Палихата, Г. Передрій, М. Пентилюк, К. Плиско, Л. Попова, О. Потапенко, І. Хом'як, С. Яворська та ін.

Вивчення спеціальної літератури дозволяє констатувати, що позакласна робота з української мови має глибоке коріння й цікаві методичні традиції, зокрема, ще з XVI ст. в Україні помітною стає тенденція в організації цікавих заходів для молоді, зокрема поява братських шкіл, які ставили за мету засновувати нижчі й вищі школи, видавати книжки, згуртовувати освічених людей для культурно-просвітницької діяльності. Братські школи функціонували у Львові (1576), виникли братства в Острозі (1578), Городку (1591), Києві (1615), Луцьку (1617), а також у Галичі, Стрії, Комарні та інших містах. З'ясовано, що у братських школах особливу увагу було приділено не лише навчанню, а й вихованню освічених, розвинених людей, тому в позакласній роботі значне місце відводилося вивченню словесності, виразному читанню. Учні навчали складати промови, повчання, вести диспути, декламувати, грати в театралізованих виставах.

У подальшому основи позакласної роботи в школах України започаткували відомі педагоги Б. Грінченко, І. Огієнко, С. Русова, А. Макаренко, В. Сухомлинський та ін. Неоцінним скарбом для вітчизняної лінгводидактики став доробок А. Гамалія, Г. Передрій, О. Потапенка, О. Олійник, М. Пентилюк, К. Плиско, які вважали позакласну роботу обов'язковим складником навчально-виховного процесу, що сприяє поглибленню, розширенню і вдосконаленню знань учнів з української мови.

Опрацювання наукових джерел із досліджуваної проблеми дозволяє констатувати, що найбільш поширеними формами позакласної роботи впродовж багатьох років були загальношкільні заходи, коли учні під керівництвом учителів готували декламації, тобто вивчали напам'ять поезії українських письменників, відпрацьовували навички виразного читання. Виняткову функцію в організації позакласної роботи виконували бібліотеки, які активно залучали учнів до підготовки та проведення особливо поширених форм: ранків, тематичних вечорів, вікторин. Крім того, самотутніми формами

позакласної роботи стали свята, концерти, присвячені ювілейним датам майстрів українського слова.

Як свідчить аналіз педагогічної преси, у практиці роботи вчителів-словесників особливу увагу було приділено виголошенню учнями доповідей та повідомлень, тематика яких була досить різноманітною й передбачала залучення учнів до елементів дослідницької роботи. Особливий інтерес і захоплення в учнів викликала така форма організації позакласної роботи з української мови, як робота шкільного радіовузла. Для організації і проведення радіопередач створювався комітет із гуртківців на чолі з редактором. Радіопередачі мали суто інформаційний характер: про важливі події в школі, цікаві мовознавчі факти.

З'ясовано, що реформування системи освіти в кінці ХХ століття сприяло окресленню шляхів підвищення ефективності навчання. Керівні органи освіти, вбачаючи тісний зв'язок між урочною і позаурочною формами навчання учнів, розглядали позанавчальну роботу як дієвий засіб піднесення ефективності уроку. Відповідно в директивах указувалося на впровадження різних форм навчання, з-поміж яких: семінарські заняття, бесіди, практикуми, консультації, екскурсії, зустрічі з передовими працівниками виробництва тощо. Особливу увагу в позаурочний час приділяли туристсько-краєзнавчій роботі, основними завданнями якої було вивчення історії та культури рідного краю з пізнавальною, науковою, навчальною, виховною, практичною метою. Краєзнавчий матеріал на уроках допомагав розкриттю загальних закономірностей, явищ, які вивчалися, підвищував інтерес і глибину розуміння навчального предмета, збагачував учнів знаннями про рідний край. Використання краєзнавчого матеріалу в навчанні української мови дало змогу організувати поглиблену лінгвоукраїнознавчу роботу, реалізувати принципи стимулювання пізнавальних інтересів учнів, а також принцип новизни навчального матеріалу.

У роки незалежності України зросла роль української мови, а відтак і позакласної роботи, що сприяло поширенню українськомовного середовища й розвитку вмінь учнів практично застосовувати державну мову в усіх сферах спілкування. У школах, переважно гуманітарного профілю, було запроваджено програми інтегрованих курсів за вибором, покликані забезпечувати досконале володіння мовою, формувати комунікативні вміння й навички учнів на основі відомостей з лінгвістики і літературознавства.

На сучасному етапі розвитку національної школи визначальним чинником і умовою ефективності навчання стала диференціація навчально-виховного процесу. Саме в ній педагоги справедливо вбачають нові можливості максимального розвитку учнів із різним рівнем здібностей. Одним із пріоритетних напрямів діяльності сучасної школи стала систематична робота з обдарованою молоддю. Задля підготовки учнівської молоді до активної діяльності в галузі науки й техніки, якісного оновлення змісту, форм і методів позашкільної освіти, пошуку й створення умов для підтримки талановитої молоді, задоволення потреб учнів у професійному та суспільному самовизначенні, залучення учнівської молоді до систематичної науково-дослідницької, експериментальної діяльності започатковано роботу територіальних відділень Малої академії наук України (МАН).

Теоретичне осмислення проблеми організації позакласної роботи з української мови в останнє десятиріччя подано в працях Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Діденко, Р. Дружененко, В. Заєць, О. Караман, С. Карамана, А. Ляшкевич, С. Омельчука, М. Пентилюк, В. Тихоші, С. Яворської та ін. Проблема позакласної роботи з української мови знайшла своє втілення у спеціальних дослідженнях українських лінгводидактів різноаспектно: зміст позакласної роботи з української мови в старших класах (О. Горошкіна); використання ресурсу музейної педагогіки у процесі позакласної роботи в профільній школі (Н. Діденко); модель формування мовно-мовленнєвих умінь і навичок учнів основної школи (Р. Дружененко); роль міжрівневих зв'язків в організації позакласної роботи для поглибленого опанування української мови учнів 8–9-х класів (В. Заєць), особливості форм позакласної роботи з української мови в навчальних закладах нового типу (С. Караман); засвоєння учнями старших класів комунікативних стратегій у процесі роботи з науково-навчальними текстами (Ю. Романенко); форма навчання української мови та її методичне забезпечення (С. Яворська).

У дисертації розкрито сутнісні характеристики базових понять дослідження: *“позакласна робота з української мови”*, *“соціокультурна компетентність”*, *“соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”*.

Поняття *“позакласна робота з української мови”* в роботі потлумачено як цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, з урахуванням соціокультурного контексту, пізнавальних інтересів учнів систематичні мовні заняття, які виходять за межі уроків, іноді й за межі програми, задля формування в учнів стійкої мотивації до опанування предмета, поглиблення знань з української мови, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування предметних і ключових компетентностей.

Соціокультурна компетентність визначено як поліаспектне особистісне утворення, що містить знання про культуру в широкому контексті; уміння продуктивно організовувати власну діяльність, передусім комунікативну, відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід особистісно-ціннісного ставлення до соціуму, містить знання учнів про теорію мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом, семантики мовних одиниць і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвої ситуації. Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях мови: фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному. Соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів, крім означених компонентів, містить ще й комунікативний та соціокультурний досвід, здобутий учнями в процесі навчання української мови та інших предметів у попередніх класах, що дає підстави охарактеризувати соціокультурну компетентність як інтегровану міжпредметну. Соціокультурна компетентність має самобутні риси, зумовлені національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями.

З'ясування сутності базових понять: *“позакласна робота”*, *“соціокультурна компетентність”*, *“соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”* уможливило визначення термінологічного поля проблеми дослідження,

обґрунтування механізму формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у процесі позакласної роботи з української мови.

Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови дало змогу виокремити низку принципів, форм, методів, засобів, комплекс яких забезпечує продуктивне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Лінгводидактичними засадами позакласної роботи визначено *загальнодидактичні принципи*: науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибірковості, індивідуалізації навчання, практичної спрямованості, реалізації міжпредметних зв'язків; *специфічні принципи організації позакласної роботи*: добровільності, комунікативної спрямованості; зв'язку позакласної роботи з роботою в класі, соціокультурний, полікультурний; *методичні принципи навчання синтаксису*: навчання синтаксису у зв'язку з морфологією та іншими розділами; навчання синтаксису у зв'язку з пунктуацією та інтонацією; навчання синтаксису в поєднанні з розвитком зв'язного мовлення.

Теоретичне підґрунтя організації позакласної роботи з української мови значною мірою зумовлює використання певних видів, форм та засобів організації позакласної роботи. Ефективними формами позакласної роботи на уроках української мови, що сприяють формуванню соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, визначено: *систематичні та епізодичні*. До систематичних віднесено: мовний гурток, підготовку усних журналів, мовних радіопередач, випуск стіннівок та ін., до *епізодичних* – предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка.

До лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови віднесено такі специфічні методи: 1) методи організації позакласної роботи, до яких належать метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький та 2) логічні методи, до яких належать: метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення.

У розділі з'ясовано, що означені принципи, форми, види, методи реалізуються лише комплексно у взаємозв'язку, функціонують як цілісна система, що забезпечує правильне визначення мети й завдань позакласної роботи з української мови, дає змогу активізувати пізнавальну діяльність учнів, сприяє формуванню їхнього світогляду, удосконаленню вмінь самостійно працювати з інформацією, критично оцінювати її, застосовувати в практичній діяльності задля формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

У другому розділі – “**Організаційно-методичні засади формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови**” – проаналізовано методичне забезпечення позакласної роботи з української мови в основній школі, розглянуто змістовий компонент

позакласної роботи з української мови у 8–9 класах загальноосвітнього навчального закладу, визначено критерії, показники та рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Проблема використання позакласної роботи з української мови знайшла своє втілення в спеціальних дослідженнях, зокрема: А. Гамалія “Розвиток усної і писемної мови учнів у позакласній роботі” (К., 1964), “Настільні мовні ігри” (К., 1969), Г. Передрій “Позакласна робота з української мови у 4–8 класах”, (1979), Т. Глухової “Позакласна робота як засіб піднесення ефективності уроку” (К., 1983); О. Потапенка “Турткова робота з української мови в 4–8 класах” (К., 1989), спрямованих на вдосконалення в учнів навичок правильно, точно й образно висловлювати думку, дбати про багатство, чистоту і красу мовлення; на підвищення інтересу до української мови як навчального предмета, збудження прагнень вивчати, досліджувати мову; розвиток індивідуальних здібностей учнів, формування в них дослідницьких умінь.

У посібнику О. Біляєва, В. Мельничайка, М. Пентилюк та ін. “Методика вивчення української мови в школі” (К., 1987) питання організації позакласної роботи як один з дієвих засобів поглиблення знань з української мови винесено в окремий розділ. Дещо докладніше описано зміст, структуру, форми позакласної роботи з української мови в посібнику І. Олійника, В. Іваненка, Л. Рожило, О. Скорик “Методика викладання української мови в середній школі” (К., 1989). Згодом ця тенденція збереглася і в підручнику авторського колективу М. Пентилюк, С. Карамана, О. Караман, О. Горошкіної, З. Бакум, М. Барахтяна, І. Гайдаєнко, А. Галетової, Т. Коршун, А. Нікітіної, Т. Окуневич, О. Решетілової “Методика навчання української мови в середніх освітніх закладах” (К., 2000; 2004; 2009), у якому визначено низку дидактичних і виховних функцій позакласної роботи: розширення, поглиблення здобутих на уроках мови знань, удосконалення вмінь і навичок учнів; виховання в них ініціативи, самостійності, творчих здібностей.

Особливий інтерес викликають науково-методичні посібники М. Баган “Мовні змагання: кросворди, сценарії лінгвістичних ігор та конкурсів з української мови” (2003); Г. Середюк “Позакласна робота з української мови” (2007); В. Федоренка “Енциклопедія інтелектуальних ігор на уроках української мови” (2007), які спрямовують учителів на формування під час позакласної роботи в учнів умінь і навичок переосмислювати отриману інформацію для підготовки доповідей, написання нарисів, складання ділових паперів, умінь виразно читати, коментувати й аналізувати тексти різних стилів.

Теоретичне осмислення проблеми організації позакласної роботи з української мови подано в працях В. Борисенко, Н. Голуб, О. Горошкіної, Н. Діденко, Р. Дружененко, В. Заєць, О. Караман, С. Карамана, О. Кучерук, А. Ляшкевич, С. Омельчука, М. Пентилюк, В. Тихоші, В. Федоренка, І. Хом’яка, С. Яворської та ін. Проте, як засвідчує аналіз, навчально-методичне забезпечення організації позакласної роботи з української мови у 8–9 класах потребує подальших розробок, які містили б ґрунтовні методичні рекомендації щодо проведення різних видів позакласної роботи з урахуванням вимог чинної програми з української мови, її змістових ліній, передусім соціокультурної.

Аналіз спеціальної літератури дозволяє констатувати, що сучасні публікації пропонують цікаві практико орієнтовані матеріали для вчителів з проблем активізації пізнавальної діяльності учнів у процесі позакласної роботи, формування в них стійкої мотивації, інтересу до навчання української мови, проте не орієнтують належним чином словесників на формування в учнів соціокультурної компетентності.

У розділі розглянуто *змістовий компонент* позакласної роботи з української мови у 8–9 класах як мобільну, складну за структурою категорію, що тісно пов'язана з усім процесом навчання української мови учнів основної школи. У межах системного уявлення про зміст навчання української мови, про кінцевий результат цього процесу (сформованість ключових і предметних компетентностей), зокрема про соціокультурну компетентність, мету її формування (розвиток умінь, необхідних для сприймання, інтерпретації та використання української мови відповідно до соціального і культурного контекстів) з'ясовано, що змістовий компонент формування соціокультурної компетентності є важливим складником класної та позакласної роботи з предмета.

Вивчення наукових студій дозволило виділити в змістовому компоненті позакласної роботи *мовознавчий і соціокультурний сегменти*. Перший – *мовознавчий* – сприяє збагаченню й розширенню знань учнів з української мови; створює інтелектуальне тло, що уможливорює усвідомлене й осмислене засвоєння програмового матеріалу, забезпечує умови для розвитку вмінь і навичок усного й писемного мовлення, творчих здібностей учнів. У межах мовознавчого сегмента виокремлено складники, що корелюються з рівнями мовної системи: фонетичний, лексико-семантичний, морфологічний, синтаксичний, які допомагають краще опанувати мову, уникати помилок у процесі мовленнєвої практики. Другий сегмент – *соціокультурний* – містить такі важливі напрями, як вивчення і спостереження над мовою в усіх її різновидах, збагачення мовлення учнів етнокультурознавчою лексикою, проведення позакласних заходів, спрямованих на вправне володіння та використання здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності.

Установлено, що систематичне введення до змісту позакласної роботи з української мови позамовного матеріалу допомагає педагогам викликати в учнів інтерес до української мови, навчити поважати себе, свою родину, свій народ, любити й шанувати українську мову; сприяє підвищенню культури усного й писемного мовлення, розвитку творчих здібностей, формуванню соціокультурної компетентності.

Для з'ясування рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови визначено такі критерії й показники: *когнітивний, позалінгвальний, комунікативний*. Показниками *когнітивного* критерію є позитивне ставлення до пізнавальної діяльності в позакласній роботі, повнота засвоєння та поглиблення знань з української мови, самостійність у здобутті й засвоєнні та поглибленні знань з української мови, успішність виконання завдань. Показниками *позалінгвального* критерію визначено наявність “енциклопедичних” країнознавчих знань (обізнаність учнів щодо загальних відомостей про історію, державний устрій, географічне положення України); про культуру країни (на рівні окремих явищ, фактів,

персоналій); сформованість знань і вмінь учнів використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію. Показниками *комунікативного* критерію встановлено вправне володіння та використання здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; уміння вести діалог, полілог, монолог, трансформувати чужі думки; прагнення до мовленнєвого вдосконалення. На їх основі визначено рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови: високий, достатній, середній, елементарний.

Високий рівень характеризується позитивним ставленням учнів до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; наявністю в них “енциклопедичних” соціокультурних знань про культуру країни; фонових знань; знань і вмінь використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію (володіння лінгвокраїнознавчими реаліями); вправним володінням та використанням здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; умінням розмежовувати словосполучення і речення, виокремлювати в реченні словосполучення з різними типами зв’язку; розрізняти в реченні головні й другорядні члени, характеризувати їх; будувати речення різних типів; визначати види односкладних і ускладнених простих речень; розпізнавати й аналізувати складні синтаксичні одиниці в готовому тексті; будувати тексти різних типів, стилів і жанрів; сформованістю усвідомленої стійкої мотивації до участі в позакласній роботі з української мови, розумінням відповідальності за свою мовленнєву поведінку, умінням вільно спілкуватися у будь-якій мовленнєвій ситуації, досягати комунікативної мети, умінням виявляти творчі здібності під час спілкування на соціокультурну тематику.

Достатній рівень характеризується позитивним ставленням учнів до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; наявністю в них соціокультурних знань; умінь використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію (володіння лінгвокраїнознавчими реаліями); достатнім володінням та використанням здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; володінням уміннями розпізнавати й розмежовувати словосполучення і речення в тексті, розпізнавати підмет і присудок у двоскладному реченні; знанням семантики другорядних членів речення, розпізнаванням односкладних речень в готовому тексті, розрізненням неповних двоскладних речень від повних односкладних; побудовою речень зі вставними конструкціями відповідно до комунікативного завдання; розрізненням структурних відмінностей простих і складних речень. Проте, оволодівши вміннями і навичками розрізняти словосполучення і речення, припускаються помилок у мовному оформленні висловлювань різної стильової спрямованості; репрезентує усвідомлення учнями необхідності поглиблення знань з української мови в позакласній роботі, вільне оперування навчальним матеріалом, грамотне користування усною і писемною формами мовлення в різноманітних життєвих ситуаціях. Зміст висловлення відрізняє виразність, точність, хоча в мовленні можуть траплятися окремі лексичні, орфоепічні, граматичні, фактичні помилки соціокультурного змісту.

Середній рівень характеризується позитивним ставленням учнів до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; наявністю в них фрагментарних соціокультурних знань; сформованістю вмінь використовувати

лінгвокраїнознавчу інформацію; належним володінням та використанням здобутих соціокультурних знань у комунікативній діяльності; умінням визначати в словосполученні головне і залежне слово, утворювати словосполучення, різні типи речень; установлювати межі речень у тексті; аналізувати прості й складні речення; з'ясовувати синтаксичну роль самостійних і службових частин мови; будувати текст відповідно до ситуації мовлення; визначати засоби зв'язку між простими реченнями в складному, однак недостатньо використовують отримані знання із синтаксису, припускаються помилок у процесі моделювання, редагування синтаксичних категорій, виконують завдання на репродуктивному рівні, у результаті чого спостерігається недосконалість, збідненість і стереотипність висловлення. Учні вміють створювати власні тексти, частково правильно добирають лексичні засоби, однак не завжди можуть пояснити значення безеквівалентної лексики і слів іншомовного походження; уміють виявляти помилки під час аналізу текстів соціокультурного спрямування, але відчують труднощі під час складання висловлень з певного стилю, типу, жанру мовлення; використовують однотипні книжні фрази, створюючи діалоги.

Елементарний рівень характеризується відсутністю належної мотивації до пізнавальної діяльності в позакласній роботі; відсутністю соціокультурних знань; слабким рівнем знань теоретичного матеріалу: відсутнє цілісне уявлення про синтаксичні одиниці, учень не вміє визначати структуру та засоби зв'язку в словосполученні й реченні, стилістичну роль речень за метою висловлювання та емоційним забарвленням; відповідь характеризується відсутністю навичок практичного застосування знань. В учнів не сформована відповідальність за власну мовленнєву поведінку. Учні припускаються помилок у визначенні основної думки тексту соціокультурного спрямування, стилю тексту та його жанру, не дотримуються послідовності й логічності аналізу текстів, не повністю можуть відтворити соціокультурну інформацію, не мають сталих навичок редагування, конструювання власних висловлень.

Показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів у процесі вивчення синтаксису на уроках та в позакласній роботі з української мови до початку експериментального навчання представлено в таблиці 1.

Таблиця 1

Рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів

Класи	Кількість учнів	Високий рівень		Достатній рівень		Середній рівень		Елементарний рівень	
8	324	32	10%	65	20%	162	50%	65	20%
9	316	38	12%	79	25%	167	53%	32	10%

На констатувальному етапі дослідження встановлено домінування (пересічно 70%) *середнього* й *низького* рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, оскільки вони показали фрагментарні соціокультурні знання, недостатній рівень сформованості вмінь використовувати лінгвокраїнознавчу інформацію, що й зумовило необхідність

розроблення методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

У третьому розділі – **“Експериментальна перевірка розробленої методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови”** – з’ясовано зміст, мету, завдання експериментально-дослідної роботи; описано й проаналізовано перебіг і результати формувального та контрольного етапів педагогічного експерименту; доведено ефективність розробленої методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

Експериментом було охоплено 258 учнів 8 класів загальноосвітніх навчальних закладів і 245 учнів 9 класу загальноосвітніх навчальних закладів міста Києва – Спеціалізованої школи №252 імені Василя Симоненка Оболонського району та Школи I-III ступенів № 249 Деснянського району; Бердянської спеціалізованої школи I-III ступенів №16 з поглибленим вивченням іноземних мов Бердянської міської ради Запорізької області; Піщанської загальноосвітньої школи I-III ступенів Куп’янської районної ради Харківської області; Кам’янець-Подільської загальноосвітньої школи № 16 I-III ступенів.

Мета експериментальної методики організації позакласної роботи з української мови полягала у формуванні соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у класній та позакласній роботі шляхом доповнення змісту мовної освіти учнів соціокультурними відомостями, виробленні загальнонаукових, мовних, мовленнєвих та комунікативних умінь і навичок учнів основної школи.

Важливим складником експериментальної методики визначено сукупність таких умов: 1) оптимізація принципів, методів, прийомів позакласної роботи з української мови; 2) оновлення змісту позакласної роботи відповідно до соціокультурної лінії чинної програми з української мови; 3) урахування в процесі планування позакласної роботи специфічних принципів навчання української мови та організації позакласної роботи; 4) оптимальне співвідношення традиційних та інноваційних форм і видів позакласної роботи; 5) використання інформаційно-розвивального потенціалу текстів соціокультурного спрямування.

У процесі дослідження з’ясовано, що реалізація експериментальної методики залежить від оптимального вибору специфічних принципів, видів, форм, методів, прийомів, засобів організації позакласної роботи з української мови. Ураховано сучасні підходи до навчання української мови й організації позакласної роботи: особистісно орієнтований, компетентісний, діяльнісний, передбачені Державним стандартом, а також соціокультурний з огляду на наявність соціокультурної змістової лінії чинної програми, спрямованої на формування соціокультурної компетентності учнів.

Реалізація соціокультурного підходу передбачала насамперед розгляд складників навчально-виховного процесу з позицій їх впливу на формування загальної культури учнів, соціокультурний розвиток, соціалізацію особистості в процесі активної навчальної діяльності як під час уроків, так і в позакласній роботі. Для проведення експерименту було розроблено програму позакласної роботи, побудовану на основі чинної програми з української мови для 8–9

класів, що передбачала комплексний підхід до формування соціокультурної компетентності учнів шляхом використання систематичних та епізодичних видів позакласної роботи, зокрема: мовних гуртків, свят, вікторин, круглих столів, презентацій мовознавчої літератури, випуску стіннівок, участі в конкурсах, вікторинах, Малій академії наук тощо.

Формування змісту позакласних занять здійснено за критеріями *актуальності, науковості, соціокультурної й комунікативної значущості*. Критерій *актуальності* передбачав відбір соціокультурних відомостей, цікавих для учнів 8–9 класів, що відповідають викликам сьогодення; критерій *науковості* – добір науково обґрунтованих відомостей з української мови та соціокультурної інформації про стан сучасної лінгвістики, відомих мовознавців. Критерії *соціокультурної й комунікативної значущості* зумовили введення відомостей, що сприяють поглибленню соціокультурних знань учнів, слугують запорукою ефективної комунікації.

Дослідно-експериментальне навчання передбачало поетапне впровадження методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови. У процесі дослідження виділено три етапи: I етап – *мотиваційний*, II етап – *основний*; III етап – *дослідницький*.

Метою першого – *мотиваційного* – етапу визначено формування в учнів стійкої мотивації до участі в позакласній роботі з української мови, розвиток активності, мовного чуття, формування в них мовної, комунікативної та соціокультурної компетентностей з урахуванням інтересів до певних професій, пов'язаних з досконалим володінням мовою. З-поміж видів позакласної роботи впродовж першого етапу домінував мовний гурток. Завдання для гурткової роботи з української мови були побудовані переважно на текстовому матеріалі соціокультурного спрямування, що ознайомлював учнів із характерними особливостями зв'язку висловлювання й готував до глибокого розуміння чужих та створення власних текстів, сприяв формуванню мовної, комунікативної й соціокультурної компетентності учнів. Для перевірки засвоєння мовленнєвознавчих відомостей учням пропонувалися, крім аналізу тексту, додаткові завдання, зокрема: визначити тип, стиль мовлення, способи об'єднання речень у межах складного синтаксичного цілого, засоби зв'язку речень у тексті, здійснити актуальне членування речення тощо.

На другому – *основному* – етапі перевіряли вплив використання традиційних та інноваційних форм, методів, прийомів і засобів навчання із залученням текстів соціокультурного спрямування та граматичних завдань до кожного із текстів. Позакласну роботу організовували за розробленою авторською програмою, що передбачала проведення гуртків, мовних свят, конкурсів, олімпіади, участі в проектній діяльності. Упродовж другого етапу перелік форм та видів позакласної роботи було значно розширено. Крім гуртків, учнів залучали до участі в вікторинах, мовних конкурсах, святах, екскурсіях. З-поміж епізодичних форм позакласної роботи особливе місце на другому етапі відведено підготовці учнів до міжнародного конкурсу з української мови імені Петра Яцика, Всеукраїнської олімпіади з української мови, міжнародного мовно-літературного конкурсу імені Тараса Шевченка.

Особливу роль було приділено проектній діяльності, що здійснювалася на дослідницькій основі, наприклад, проект “Рідне місто: учора, сьогодні, завтра”, що передбачав написання творчих робіт на визначені вчителем теми.

Під час третього – *дослідницького* – етапу учнів було залучено до лінгвістичних читань, роботи в системі малої академії наук (МАН), проектів, конференцій за різною тематикою, конкурсів-захистів науково-дослідницьких робіт, що відігравали важливу роль у розвитку інтелектуальних здібностей, формуванні науково-пошукових, професійно орієнтованих умінь і навичок, готовності до вибору майбутньої професії. Така форма позакласної роботи з української мови сприяла розвитку творчого потенціалу, активності у самостійній діяльності, реалізації прагнення до наукового пошуку, набуття дослідницьких, пошукових умінь, тому під час дослідного навчання ми надавали особливого значення участі в конкурсі-захисті науково-дослідницьких робіт.

Формування науково-дослідницьких умінь в учнів експериментальних класів мало комплексний характер, попередньо проводилася позакласна робота на різних етапах навчальної діяльності: створення колективних дослідницьких проектів; творчих проектів; проведення лінгвістичних експериментів; лінгвістичні дослідження; написання рефератів; проведення занять у наукових гуртках; науково-практичні конференції, семінари; наукові читання; віртуальні дослідницькі змагання; навчальні екскурсії; індивідуальні заняття та консультації з написання науково-дослідницьких робіт.

У процесі експерименту на всіх трьох етапах було розроблено низку сценаріїв мовних заходів, тематика яких зумовлена соціокультурною змістовою лінією чинної програми з української мови і спрямована на формування предметної, міжпредметної соціокультурної і ключових компетентностей учнів. Наприклад: “Мова моя українська”, “Не стримуй себе творити добро”, “Дорости до Шевченка”, “Свято Великодня”, “Русанівська осінь” тощо.

За результатами формувального етапу експерименту виявлено позитивні зміни в рівнях сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 експериментальних класів порівняно з контрольними, також шляхом порівняльного аналізу зафіксовано позитивну динаміку в рівнях сформованості мовної та комунікативної компетентностей учнів 8–9 класів у позакласній роботі за всіма показниками, тоді як в контрольних класах значних змін не відбулося.

Таблиця 2

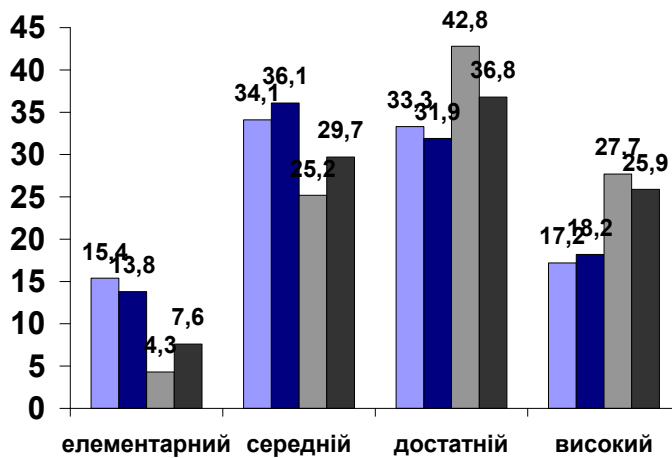
Показники рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8 і 9 класів у позакласній роботі з української мови після третього етапу дослідного навчання
8 клас

Рівні	КК (130 учні)		ЕК (128 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	13,8	18	4,3	6
Середній	36,1	47	25,2	32
Достатній	31,9	41	42,8	55
Високий	18,2	24	27,7	35

9 клас

Рівні	КК (125 учнів)		ЕК (120 учнів)	
	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів	Відсоток від загальної вибірки	Кількість учнів
Елементарний	13,8	18	4,3	8
Середній	36,1	46	25,2	27
Достатній	31,9	39	42,8	50
Високий	18,2	22	27,7	35

■ після II етапу КК ■ після III етапу КК
 ■ після III етапу ЕК ■ після II етапу ЕК

Одержані результати експериментального навчання дають підстави стверджувати, що запропонована методика формування соціокультурної компетентності учнів у процесі позакласної роботи є доцільною і ефективною.

Після впровадження експериментальної методики низький рівень знань сформованості соціокультурної компетентності учнів знизився на 15%; середній рівень зменшився на 10%; натомість достатній збільшився на 3%, високий – на 12%.

Проведений експеримент підтвердив наше припущення, що рівень сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів підвищиться за умови оптимізації принципів, методів, прийомів позакласної роботи з української мови; оновлення змісту позакласної роботи з урахуванням соціокультурної лінії чинної програми; урахування в процесі планування позакласної роботи специфічних принципів навчання синтаксису та організації позакласної роботи.

Узагальнення результатів дослідження дало підстави для таких **висновків**:

1. Ретроспективний аналіз і синтез наукових студій із досліджуваної проблеми дають підстави стверджувати про актуальність позакласної роботи з української мови в контексті формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів У роботі простежено еволюцію видів, форм, методів позакласної роботи на різних часових відтинках, охарактеризовано внесок видатних представників педагогічної спільноти різних поколінь, українських лінгводидактів, учителів-

словесників у теорію і практику організації позакласної роботи. Теоретичними засадами організації позакласної роботи є праці Б. Грінченка, І. Огієнка, А. Макаренка, С. Русової, М. Стельмаховича, В. Сухомлинського, К. Ушинського, С. Шацького, а також сучасних філософів (І. Зязюн, В. Кремень, В. Огнев'юк та ін.); психологів (І. Бех, В. Бондар, С. Максименко); дидактів (А. Алексюк, В. Бондар, С. Гончаренко, С. Дем'янчук, Л. Коваль, О. Кондратюк, В. Кузь та ін.) та лінгводидактів (З. Бакум, О. Горошкіна, Є. Голобородько, Н. Діденко, Т. Донченко, В. Заєць, О. Караман, С. Караман, О. Кучерук, В. Мельничайко, С. Омельчук, Г. Передрій, М. Пентилюк, К. Плиско, О. Потапенко та ін.).

2. На основі студіювання різних підходів розкрито базові поняття дослідження: “позакласна робота”, “соціокультурна компетентність”, “соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”. Поняття “*позакласна робота з української мови*” в роботі потлумачено як цілеспрямовані, організовані на добровільних засадах, з урахуванням соціокультурного контексту, пізнавальних інтересів учнів систематичні мовні заняття, які виходять за межі уроків, іноді й за межі програми, задля формування в учнів стійкої мотивації до опанування предмета, поглиблення знань з української мови, активізації їхньої пізнавальної діяльності, формування предметних і ключових компетентностей. *Соціокультурну компетентність* визначено як поліаспектне особистісне утворення, що містить знання про культуру в широкому контексті; уміння продуктивно організовувати власну діяльність, передусім комунікативну, відповідно до соціальних норм поведінки, морально-етичних, естетичних та інших цінностей; досвід особистісно-ціннісного ставлення до соціуму, містить знання учнів про теорію мовних одиниць, у тому числі з національно-культурним компонентом, семантики мовних одиниць і вміння використовувати їх відповідно до соціально-мовленнєвої ситуації. Національно-культурна семантика простежується на всіх рівнях мови: фонологічному, морфологічному, лексико-семантичному, синтаксичному. *Соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів*, крім означених компонентів, містить ще й комунікативний та соціокультурний досвід, здобутий учнями в процесі навчання української мови та інших предметів у попередніх класах, що дає підстави охарактеризувати соціокультурну компетентність як інтегровану міжпредметну. Соціокультурна компетентність має самобутні риси, зумовлені національно-етнічними, регіональними особливостями та традиціями.

3. Узагальнення наукових підходів до обґрунтування лінгводидактичних засад організації позакласної роботи з української мови дало змогу виокремити низку принципів, форм, методів, засобів, комплекс яких забезпечує продуктивне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів. Загальнодидактичними та специфічними принципами позакласної роботи визначено: науковості, наочності, активності і свідомості, систематичності й послідовності, доступності, міцності, зв'язку теорії з практикою, емоційності, креативності, вибіркової, зв'язку позакласної роботи з роботою в класі, практичної спрямованості, індивідуалізації навчання, добровільності, реалізації міжпредметних зв'язків, комунікативної спрямованості, соціокультурний,

полікультурний, а також специфічні принципи навчання синтаксису. Теоретичне підґрунтя організації позакласної роботи з української мови значною мірою зумовлює використання певних видів, форм та засобів організації позакласної роботи. Ефективними формами позакласної роботи, що сприяють формуванню соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, визначено: *систематичні та епізодичні*. До *систематичних* віднесено: мовний гурток, підготовку усних журналів, мовних радіопередач, випуск стіннівок та ін., до *епізодичних* – предметні олімпіади, тижні (декади) української мови, мовні ранки (вечори), екскурсії до бібліотек, музеїв, редакцій, конкурси, виставки, презентації лінгвістичної літератури, міжнародний дитячий конкурс з української мови імені Петра Яцика, мовно-літературний конкурс імені Тараса Шевченка. До специфічних методів організації позакласної роботи з української мови віднесено: 1) методи організації позакласної роботи, до яких належать: метод стимулювального впливу змісту навчання, метод створення ситуації дискусії, проблемний виклад матеріалу, частково-пошуковий, дослідницький та 2) логічні методи, до яких належать: метод аналізу, метод визначення й пояснення понять, метод виділення головного, метод порівняння, метод узагальнення, метод конкретизації, метод доведення.

4. Для з'ясування рівнів сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови було визначено такі критерії й показники: *когнітивний; позалінгвальний, комунікативний*. На їх основі виокремлено рівні сформованості соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови: *високий, достатній, середній, елементарний*. Результати констатувального етапу педагогічного експерименту підтвердили необхідність розроблення методики формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови.

5. Ефективна реалізація експериментальної методики залежала від вибору специфічних принципів, видів, форм, методів, прийомів, засобів. Були враховані сучасні підходи до вивчення української мови й організації позакласної роботи: особистісно орієнтований, компетентнісний, діяльнісний, соціокультурний. Результати експериментального дослідження довели, що загальний показник якості знань підвищився: учні, які активно брали участь у позакласній роботі, мають вищий рівень сформованості соціокультурної компетентності, уміння викладати власні думки; високу мотивацію до поглибленого вивчення української мови; обізнані з філологічною галуззю науки; виявляють готовність до професійно орієнтованого навчання; здатні застосовувати знання у практичній діяльності. Пропонованою методикою передбачено залучення учнів у процесі позакласної роботи з української мови до надбань національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Дисертація не претендує на вичерпність у розв'язанні усіх аспектів проблеми формування соціокультурної компетентності учнів у процесі позакласної роботи з української мови. Перспективи подальшого дослідження вбачаємо у вивченні інформаційно-комунікаційних засобів, розроблення позакласних програмних засобів, спеціалізованих професійно орієнтованих навчальних комплексів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації

1. Александрова В. Ф. Форми і види позакласної роботи з української мови, спрямовані на формування соціокультурної компетентності старшокласника // Матеріали III International Scientific and Practical Conference “The goals of the World Science 2017”. Серія: Педагогіка. ISSN 2413-1032 (print) ISSN 2414-6404 (on line). – 2017. – Вип. № 2 (18) у п’яти томах.
2. Александрова В. Ф. Становлення позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі. Наукові записки Бердянського педагогічного університету. Серія: Педагогічні науки / Випуск 1.– Бердянськ, 2017. – С. 80–85.
3. Александрова В. Ф. Шляхи формування соціокультурної компетентності учнів 8-9 класів у позакласній роботі з української мови : Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції “Стратегічні пріоритети філології й лінгводидактики в умовах реформування освітньої системи в Україні”: Секція 3 // Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. – Випуск № 4 (309) травень, 2017. – С. 96–106.
4. Александрова В.Ф. Змістовий компонент позакласної роботи з української мови у 8-9 класах загальноосвітнього навчального закладу// Педагогічний процес: теорія і практика. ORCID iD 0000-0003-1514-7171 – 2017. – Вип. 2. (57). Київ, ТОВ “Видавниче підприємство “ЕДЕЛЬВЕЙС”. – С. 90–95.
5. Александрова В.Ф. Принципи організації позакласної роботи з української мови в загальноосвітньому навчальному закладі // Наукові записки. Серія педагогічні науки. – Київ, вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова.– Випуск СХХХ1(131.) ISSN 2310-371X. – 2016. – С. 5–11.

Опубліковані праці апробаційного характеру

1. Александрова В. Ф. Національне свято в незалежній Україні. Сценарій літературно-музичної композиції до 200-річчя від дня народження Тараса Шевченка / В. А. Александрова // Українська мова і література в школах України. – 2014. – № 3. – С.68–71.
2. Александрова В. Ф. Мова моя українська. Сценарій виховного заходу для учнів старших класів / В. Ф. Александрова // Українська мова і література в школах України. – 2015. – № 10. – С. 54 – 58 (Рубрика “Позакласна робота”).
3. Александрова В. Ф. Роль учителя-словесника в організації позакласної роботи з української мови у сучасній школі : матеріали XIV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 30-31 травня 2015 р., Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди.
4. Александрова В. Ф. Методична розробка засідання тематичного гуртка з української мови “Шанувальники української фразеології” для учнів старших класів” : матеріали міжнародної науково-практичної конференції “Сучасна українська нація: мова, історія, культура”. – Львів, 16 березня, 2016. – С.73–77.
5. Александрова В. Ф. Організація дослідницької діяльності старшокласників у рамках роботи лінгвістичного гуртка в сучасній школі : Матеріали ХХІХ Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції 30-31 серпня 2016 р.,

Переяслав-Хмельницький педагогічний університет імені Григорія Сковороди.

6. Александрова В. Ф. Поглиблюємо знання з української мови у процесі позакласної роботи : Навч.-метод. посіб /Александрова. – К. : Аграр Медіа Груп, 2016. –126 с.

АНОТАЦІЇ

Александрова В. Ф. Формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.02 – теорія та методика навчання (українська мова). – Київський університет імені Бориса Грінченка. Київ, 2017.

Робота є теоретико-експериментальним дослідженням проблеми формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови. У дослідженні розкрито сутність понять “позакласна робота”, “соціокультурна компетентність”, “соціокультурна компетентність учнів 8–9 класів”; обґрунтовано лінгводидактичні засади організації позакласної роботи з української мови, що дало змогу виокремити низку принципів, форм, методів, засобів, комплекс яких забезпечує продуктивне формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів у позакласній роботі з української мови; визначено *змістовий компонент* позакласної роботи з української мови у 8–9 класах як мобільну, складну за структурою категорію, що тісно пов’язана з усім процесом навчання української мови учнів основної школи. Окреслені змістові сегменти позакласної роботи з української мови (мовознавчий та соціокультурний) сприяють збагаченню й розширенню знань учнів, розвивають їхні вміння і навички усного й писемного мовлення, творчі здібності.

Розроблено методику формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів, якою передбачено залучення учнів у процесі позакласної роботи з української мови до надбань національної культури, побуту, традицій, соціальних відносин, а відтак формування соціокультурної компетентності учнів 8–9 класів.

Ключові слова: *позакласна робота, соціокультурна компетентність, методика формування соціокультурної компетентності в позакласній роботі, змістовий компонент (мовознавчий та соціокультурний) позакласної роботи.*

Александрова В. Ф. Формирование социокультурной компетентности учащихся 8-9 классов во внеклассной работе по украинскому языку

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.02 – теория и методика обучения (украинский язык). – Киевский университет имени Бориса Гринченко. Киев, 2017.

Работа является теоретико-экспериментальным исследованием проблемы формирования социокультурной компетентности учащихся 8-9 классов во внеклассной работе по украинскому языку. В исследовании раскрыта сущность понятий “внеклассная работа”, “социокультурная компетентность”, “социокультурная компетентность учащихся 8-9 классов”; обосновано лингводидактические основы организации внеклассной работы по украинскому языку, что позволило выделить ряд принципов, форм, методов, средств,

комплекс которых обеспечивает продуктивное формирование социокультурной компетентности учащихся 8-9 классов во внеклассной работе по украинскому языку; определен *содержательный компонент* внеклассной работы по украинскому языку в 8-9 классах как мобильная, сложная по структуре категория, тесно связанная со всем процессом обучения украинскому языку основной школы. Выделенные содержательные сегменты внеклассной работы по украинскому языку (языковедческий и социокультурный) способствуют обогащению и расширению знаний учащихся, развивают их умения и навыки устной и письменной речи, творческие способности.

Разработано методика формирования социокультурной компетентности учащихся 8-9 классов, предусматривающую привлечение учащихся в процессе внеклассной работы по украинскому языку к достижениям национальной культуры, быту, традициям, социальным отношениям, а следовательно формированию социокультурной компетентности учащихся 8-9 классов.

Ключевые слова: *внеклассная работа, социокультурная компетентность, методика формирования социокультурной компетентности во внеклассной работе, содержательный компонент (языковедческий и социокультурный) внеклассной работы.*

Aleksandrova V. F. Formation of socio-cultural competence of 8-9th graders during extra-curricular activities in Ukrainian

Thesis for a candidate degree in pedagogical sciences, specialty 13.00.02 – Theory and Methods of Teaching (the Ukrainian language). – Kyiv Borys Grinchenko University. Kyiv, 2017.

This thesis represents a theoretical-and-experimental study on the issue of forming socio-cultural competence of 8-9th graders during extra-curricular activities in Ukrainian. In the thesis the content of the concepts “extra-curricular activities”, “socio-cultural competence” and “socio-cultural competence of 8-9th graders” are construed; the linguodidactic foundations of organizing extra-curricular activities in Ukrainian are substantiated, which enabled distinguishing a scope of principles, forms, methods and resources in complex providing effective formation of socio-cultural competence of 8-9th graders during extra-curricular activities in Ukrainian; the *content component* of extra-curricular activities for 8-9th graders in Ukrainian is defined as a mobile and structurally complex category closely related to the whole process of teaching the Ukrainian language to secondary school pupils.

The specified content sections of extra-curricular activities in Ukrainian (linguistic and socio-cultural) can contribute both to the enhancement and broadening the pupils’ knowledge, develop their oral and written skills as well as creative abilities.

Methods for forming socio-cultural competence of 8-9th graders envisaging engagement of pupils during extra-curricular activities in Ukrainian to the national cultural heritage, mode of life, traditions, social relationships and hence formation of socio-cultural competence of 8-9th graders are elaborated.

Key words: *extra-curricular activities, socio-cultural competence, methods for forming socio-cultural competence during extra-curricular activities, content component (linguistic and socio-cultural) of extra-curricular activities.*